

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДИ ОКУТУУНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Макалада кыргыз тилинин үйрөнүү жолдору билим берүү системасындагы ийгиликтер жазылган.

Статья рассматривает обучение кыргызскому языку и достижения в образовательной сфере.

The article is about successes of Kyrgyz language in learning it.

Тил канчалык кең масштабда колдонулса, анын ар тараптан өнүгүшүнө ошончолук ыңгайлуу шарттар түзүлөрү маалым. Кыргыз тили сабактары бала бакчадан тартып ЖОЖдорго чейин окутулуп, көрнөк-жарнактар кыргызча илинип, окуу китептерин, усулдук көрсөтмөлөрдү жакшыртуу маселелеринин үстүндө иш жүргүзүлүп, жетишкендиктери арбын болгону менен тилибиздин колдонулуш чөйрөсүнүн чектелгендиги, көйгөйлөрү кыргыз тилинин келечегине кайдыгер эмес жарандарды түйшөлтүп келет.

Менин оюмча, кыргыз тилинин мамлекеттик тил катары коомубузда ала баштаган ордунда, окутулушунда **жетишилген ийгиликтер:**

- бала бакчадан тартып ЖОЖдорго чейин окуу программасына кыргыз тили сабактары киргизилгендиги;
- «Манастаануу» курсунун окутулушу;
- Кыргыз тилин окутуу маселелерин көтөргөн ар түрдүү конференция-семинарлардын өткөрүлүшү;
- Кыргыз тилинде көрнөк-жарнактардын илиниши;
- Мамлекеттик тилдин кадырын көтөрүү, жайылтуу максатындагы ар кандай иш-чаралардын өткөрүлүшүнүн салтка айланышы («Ырдайлы кыргыз ырларын» телеберүүсү, Кыргыз ырларынын 3 айлыгын өткөрүү, тил жумалыктары ж.б.);
- Окутууда компьютердик технологиялардын колдонулушу;
- Жаштар үчүн кыргыз тилиндеги заманбап телеберүүлөрдүн чыгарылышы;
- Жаш аткаруучулардын кыргызча ырларды кеңири аткарышы, элдик ырларды жаштардын табитине ылайыктап аранжировкалоо;

- Кыргыз тилинде электрондук сөздүк, уюлдук сөздүктөрдүн чыгарылышы;
- Мамлекеттик тилдин бүгүнкүсүн, келечегин ойлогон энтузиаст адамдардын иш-аракети.
- Башка улут өкүлдөрү балдарын окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептерде окутуусу.

Көйгөйлөрү:

- Өлкөбүздөгү башка улуттардын кыргыз тилин үйрөнүүгө мотивациясы жок, зарылдык түзүлгөн эмес;
- Кыргыз улутундагы кээ бир жаштар, ата-энелер эне тилине көңүл кош мамиле кылат. Академик Б.М.Юнусалиев белгилегендей: «Уул-кыздарыбыз өз эне тилин билбей калса, өз элинен алыстап, бөлүнүп, чоочун болуп калат, бул-жашоосунда өтө коркунучтуу»¹;
- Кыргыз улутундагы кээ бир жаштар, ата-энелер эне тилин билбейт, сөз маанисин түшүнгөнү менен баарлаша албайт, сөз байлыгы жарды, өз оюн кенен айта албайт, орусча ойлонуп анан кыргызча которуп сүйлөшөт.
- Бала бакчадагы бөбөктөрдүн жаш өзгөчөлүгүнө ылайыкталган кыргыз тилиндеги ырлар, обондуу ырлар, майрамдарды өткөрүү сценарийлери жокко эсе.
- Мектептерде класстан тышкаркы иш-чаралардын, класстык сааттардын, тарбиялык сааттардын сценарийлери нечен таланттуу мугалимдер тарабынан даярдалган болсо да китеп кылып чыгаруу, жайылтуу иши жок.
- Филологиялык окуу жайлардын «Кыргыз тили жана адабияты» адистиги боюнча окуу планында «Манастануу» курсуна саат жетишсиз бөлүнгөн. (бардыгы-70 саат, анын ичинен аудиториялык сааты-38, өз алдынча иштөө-32 саат). Ошондой эле жыйынтык көзөмөл формасы катары экзамен эмес, зачет алынат жана бул адистиктеги бүтүрүүчүгө «Манастануу» курсу боюнча кесиптик даярдыгына коюлуучу талаптар киргизилген эмес;
- Филологиялык окуу жайлардын «Орус тили жана адабияты» адистиги боюнча жана педагогикалык башка факультеттердин окуу планында «Манас таануу» курсу киргизилбеген;
- Окуу жайлардын материалдык-техникалык базасы начар (окуу кабинеттери, окуу китептери, окуу фильмдери, көрсөтмө куралдар, окутуунун техникалык каражаттары);
- Кыргыз билим берүү Академиясынын мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу курстарынын программалары заман талабына ылайык курстар менен байытылбаган. (Мисалы: «Компьютердик сабаттуулук», «Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар» курстары);
- Жарандык позициябыз начар. «Думай глобально-действуй на своем месте» (ВОЗ)

- Кыргыз тили мугалимдеринин, окутуучуларынын компьютердик сабаттуулугу жок, болсо да жетишсиз.
- Жаштарыбыздын орус тилинде болобу, кыргыз тилинде болобу грамматикалык сабаттуулугу жок.(TV деги СМСтерден айрыкча байкалат).
- Көрнөк-жарнактарды кыргызчалатууда мүчүлүштүктөр арбын.

Бул көйгөйлөрдү чечүүдө төмөнкүдөй иштерди аткаруу жакшы натыйжаларын берет деген ойдомун:

- Мамлекеттик тилге мамлекеттик көз караш, мамлекеттик саясат, каржылоо болушу;
- Окуу программаларын, окуу стандарттарын кайра карап чыгуу, жакшыртуу.
- Адистерди даярдоо, адистигин жогорулатуу курстарынын ишин жакшыртуу, жаңы мазмундагы курстар, программалар менен байытуу, компьютердик сабаттуулукка даярдоочу курстарды киргизүү;
- Котормочулар менен тыгыз иш алып баруу, бала бакчадан баштап ЖОЖдорго чейинки керектүү котормолорду аткаруу ишин жөнгө салуу;
- Ар бир мекемеде кыргыз тили адисине штат бөлдүрүү, иш кагаздарын кыргызчалатуу;
- Аттестациялоонун жүрүшүндө ЖОЖдун ага окутуучу квалификациясын мектеп мугалиминин жогорку категориясына теңдөө жана тескерисинче, жогорку категориядагы мугалим квалификациясын ЖОЖдун ага окутуучусу квалификациясына теңдөө. Бул 1-ден, тажрыйба алмашууга көмөкчү болот, 2-ден, билим берүүнүн үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылат, 3-дөн адистердин жетишсиздигин жоюуга жардам берет.
- Лингафондук кабинеттерди жабдуу, аудио-видео курстарды, компьютердик окуу программаларын, электрондук окуу китептерин, сөздүктөрдү түзүүгө мамлекеттик каржылоо жүргүзүү;
- Жогорку жана орто кесиптик окуу жайларында бардык адистиктер үчүн жыйынтыктоочу мамлекеттик аттестациянын тизмесине «Кыргызстан тарыхы» дисциплинасы менен катар «Кыргыз тили» сабагы боюнча да мамлекеттик экзаменди киргизүү.
- Педагогикалык окуу жайлардын филологиялык факультеттеринин окуу программасына «Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар» сабагын киргизүү, сааттын өлчөмүн көбөйтүү.
- Филологиялык окуу жайлардын «Кыргыз тили жана адабияты» адистиги боюнча окуу планында «Манастануу» курсуна бөлүнгөн сааттын өлчөмүн көбөйтүү жана жыйынтык көзөмөл формасы катары зачет эмес, экзаменди аныктоо;

- Педагогикалык окуу жайлардын филологиялык эмес факультеттеринин жана «Орус тили жана адабияты» адистиги боюнча окуу программасына «Манас таануу» курсун киргизүү;
- Кыргыз тилинин коомдо кеңири колдонулушуна шарттарды түзүү: иш кагаздарын кыргыз тилинде жүргүзүү; кызматка кабыл алууда кыргыз тилинен сынак алуу; кыргыз тилин билгендиги үчүн маянасына кошумча төлөм киргизүү ж.б.
- Окутуунун ар түрдүү усулдук ыкмаларын, технологияларын кеңири, өз орду менен, максаттуу колдонуу, тил үйрөнүүгө кызыкдарлыгын ойготуу.
- Окутуучунун коммуникативдик көндүмдөрү, жогорку коммуникативдик маданияты (чыгармачылык жөндөмү, материалды так, түшүнүктүү, уккулуктуу, таасирдүү баяндашы, сүйлөө тону, дикциясы, сөз байлыгынын тереңдиги, талапты кое билүүсү, талаш-тартышсыз иштей билүүсү).
- Окутуучулардын, мугалимдердин жалпы эле «кыргызмын» деген жарандын атуулдук позициясынын болушу;
- Жаштардын атуулдук сезимин ойготуу, тил тагдырына кайдыгер карабоого тарбиялоо;
- ХХI кылым - маалымат булактары өнүккөн, илимий ачылыштардын, жаңы технологиялардын заманы. Кыргыз тилин окутуунун көйгөйлөрүн чечүү, мамлекеттик тил катары кеңири колдонулушун камсыз кылуу үчүн маалыматтык-коммуникациялык технологияларды кеңири колдонуу, кыргыз тилин үйрөтүүчү ар кандай компьютердик программаларды, мультимедиялык, аудио-видео курстарды, электрондук окуу китептерин түзүү зарыл.

Маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын дидактикалык мүмкүнчүлүктөрү:

- Ичине кыргыз тили курсунун бардык бөлүмдөрүн камтыган окуу китеби, практикалык иштер жыйнагы, сөздүк, интерактивдүү таблицалардан турган мультимедиялык курс кыргыз тилин өз алдынча өздөштүрүүгө шарт түзөт, сабак учурунда да жаңы материалды өздөштүрүүдө, бышыктоодо жана текшерүүдө өз жемишин берет;
- Студенттердин өз алдынча чыгармачылык ишмердүүлүгүнө, изденүүсүнө мүмкүнчүлүк түзөт, материалды кабыл алуусун, түшүнүүсүн жеңилдетет, татаал материалды тез өздөштүрүүсүнө көмөкчү болот;
- Окуу мотивациясын жогорулатат, таанып-билүү жөндөмдүүлүгүн өстүрөт; көрсөтмөлүүлүк, үн ж.б. каражаттарын пайдаланып сабакты жандантат, материалды өздөштүрүүсүнө дайым көзөмөл кылууга көмөктөшөт.

- Өзүн-өзү көзөмөлдөө жана кетирген каталарын өз алдынча ондоо көндүмдөрүн калыптандырат; теманы билбегендиги студентти коркутпайт, ал билимди өз алдынча ала алат, демек жагымдуу психологиялык климат түзүлөт.

- Убакытты үнөмдөйт, сабактын сапатын жана мазмунун түп-тамырынан бери өзгөртөт, темпин тездетет;

- Компьютердик класстарда сабак өтүү менен материалды өздөштүрүүгө туруктуу кызыгуу, мотивация пайда болот.

- Эгерде бир нерсе түшүнүксүз болсо же ката кетсе, кайра кайталоого мүмкүнчүлүктүн болгондугу студенттин өзүнө ишенимин арттырат.

- Студенттин ойлоосун, эске тутуусун, көңүл буруусун калыптандырат, бул процесстер болсо тилди үйрөнүүнүн психологиялык негизин түзөт.

- Сабакка болгон мамилеси өзгөрөт, компьютердеги тапшырманы аткарууга аракеттенип, программалык материалды өздөштүрө баштайт.

- Слайд, схема, таблица, диаграммаларды түшүндүрүп сүйлөп берүүдө тили жатыгат, сөз байлыгы кеңейет.

- Компьютердик программалар студенттин сабаттуулугундагы мүчүлүштүктөрдү аныктоого, аны толук жоюуга, ал каталардын алдын алууга жөндөмдүү. Ката сөздү чийип көрсөтүү менен туура жазылышын көрүп эстеп калууга, эсинде сактоого багыттайт.

- Компьютер окутуучуну албетте алмаштыра албайт, бирок «электрондук окутуучу» катары чыгат. Окутуучунун ролу төмөндөбөстөн, жогорулайт. Окутуучунун башкы милдети-студенттин алдына таанып билүү милдетин коюу, өздөштүрүү процессине көз салуу, көзөмөл кылуу, өз учурунда жардам берүү, каталарын ондоо, түзөтүү болот.

- Студенттердин билимин тез жана объективдүү аныктоо максатында компьютердик тестирилөө жардам берет. Артыкчылыктары:

- окутуучунун ал иштерди текшерүүгө кеткен убакытын үнөмдөйт;

- студент өз каталарын дароо көрөт, билими дароо бааланат;

- «ак көңүл, боорукер» же «катаал» окутуучу алдындагы психологиялык көз карандылыгы жоголот, студент өзүнө объективдүү баа бере баштайт.

Кыргыз экономикалык университетинде кыргыз тилин талапка ылайык окутуу үчүн инновациялык технологиялар лабораториясын, илимий-методикалык борборду, тестирилөө борборун, заманбап мультимедиялык компьютер класстарын, электрондук китепкананы колдонобуз. «Экономикадагы прикладдык информатика» факультети келип чыккан суроолор менен бул факультеттин окутуучуларына, алдыңкы студенттерине кайрылууга, кесиптик жардам алууга чоң өбөлгө. Студенттер менен биргелешип түзүлгөн ар кандай

схема, таблица, диаграммалар, «Кыргызстандын ыйык жерлери», «Алыкул Осмонов», «Кыргыз элинин улуттук майрамдары», «Ысык –Көл-кыргыз бермети» ж.б. слайддар окутуу процессин кызыктуу, натыйжалуу жүргүзүүгө салымын кошууда. «Менеджмент жана туризм» факультетинин СК 21-тобунун студенти Жаныбек уулу Стал жана Кыргыз архитектуралык курулуш институнун студенти Евгений Багрецов менен бирдикте экономикалык орусча-англисче сөздүктү кыргызча которуп, электрондук сөздүк түзүү иши башталды.

Антсе да, маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын мүмкүнчүлүктөрү зор болгону менен, чыгармачыл баарлашуу, мугалимдин, окутуучунун жандуу кеби, сабакты өтүүдөгү, кыргыз тилине кызыгууну ойготуудагы ыкмалары, тилибиздин кадырын көтөрүү иштери маанилүү бойдон калат.

Окутуунун ар түрдүү ыкмалары студенттердин билим деңгээлин жогорулатууда таасирин тийгизбей койбойт. Стандарттык түрдөгү сабактарды эле өтүү – алардын билим сапатынын төмөндөшүнө, көңүл коштукка, демилгенин жоктугуна, кол шилтөөчүлүккө, окуу процессине болгон ынтызарлыктын жоголушуна, таланттуу студенттердин басылып калышына алып келет.

Кытай ойчулу Конфуций: «Мен угам, анан унутуп калам, мен көрөм, анан эстеп калам, мен жасайм, анан түшүнөм» деп белгилегендей, интерактивдүү ыкмаларды колдонуу менен студенттер бири- бири, окутуучу, маалымат менен өз ара аракеттенишет. Окутуучу бул учурда даяр билим бербестен, өз алдынча изденүүгө түрткү берет, алардын демилгесине шарт түзөт. Өз ара аракеттенишүүдө студенттин өз күчүнө ишенүүсү, сүйлөө маданияты, чечендик өнөр калыптанат. Жазуу иштери тил жатыктырууга, сабаттуу жазууга, тилди үйрөнүүгө, жекече таасирлерин жана ойлорун билдирүүгө көмөк көрсөтөт.

Ар түрдүү усулдук ыкмалардын ар биринин өзүнүн күчтүү жактары бар. Кайсыл ыкманы колдонуу керектигин, кайсыл ыкма натыйжалуу экендигин окутуунун, сабактын максатына, окуучунун, студенттин билим деңгээли, өздөштүрүү мүмкүнчүлүгүнө жараша тандап алуу окутуучунун чеберчилигине, чыгармачылыгына, жоопкерчилик мамилесине байланыштуу болот. Мен мугалимдик, окутуучулук тажрыйбамда окутуунун түшүндүрмө - иллюстративдүү, компьютердик, таяныч схемалар, оюн, коммуникативдүү окутуу, проблемалык окутуу, кызматташтык педагогикасы технологияларын, сынчыл ойлом элементтерин, интерактивдүү усулдарды, кроссворд, табышмак, жаңылмач, экономикалык жомок ж.б. ар түрдүү кызыктуу тапшырмаларды колдонуп келем. Мисалы:

- Тексттин аталышына, окуялардын өнүгүшүнө божомол жүргүзүү;

- Негизги терминдерди, тааныш эмес сөздөрдү, эмнени билерин белгилеп окуу. «Билем, билдим, билгим келет» таблицасын толтуруу.
- Текстти тыным жасоо менен окуу(тыным учурунда студенттер тексттеги ойду андан ары улантышат, эмнеге андай деп ойлорун түшүндүрүшөт).
- «Чынжырча» түрүндө тексттеги ойду, мазмунду андан ары улантып жазуу. Берилген текстти толуктап жазуу, кеңейтүү. Кызыктуу тексттерди студенттердин өздөрү таап келүүсү
- Текстти бөлүктөргө бөлүү, ал бөлүктөрдүн аталышын, өз ара байланышын аныктоо. Маанилүү ойлорду жана эсте калган образдарды жазып алуу. Жуп-жубу менен иштөө. Топтордо иштөө, талкуулоо;
- «Оозеки тегерек стол» стратегиясы («чынжырча» түрүндө кайталоо.)
- Бири-бирине суроо берүү. Бири-бирин баалоо, комментарийлөө
- Венн диаграммасы. Кластер. Эки бөлүктүү күндөлүк. Синквейн. РАФТ.
- Т-схемасы. «Ооба» жана «жок» деген ынандырган же танган аргумент терге далил келтирүү. Ротация (орун алмашуу) ыкмасы менен пикир алмашуу.
- Чаташкан логикалык чынжырларды ордуна коюу.
- Жөн гана кайра айтып берүүгө багыттаган фактологиялык суроолорду эмес, ой жүгүртүүгө түрткөн концептуалдуу суроолорду берүү
- Реферат, дилбаян, баяндама, эссе, кат жазуу. Текстти улантып жазуу;
- Диалог түзүү. Бир тамга менен башталган сөздөрдөн текст түзүү;
- Көп чекиттин ордуна керектүү тамганы, сөздү, сөз айкашын коюу, сөздөрдү топко бөлүштүрүү көнүгүүлөрү;

Демек, тилибизди сактап калууда, өнүктүрүүдө, кеңири жайылтууда, тил үйрөнүүчүлөрдүн кызыгуусун, тилге болгон керектөөсүн, зарылдыгын ойготууда окутуучулардын, ар бир тиешеси бар кызмат адамдарынын ролу талашсыз. Жоопкерчиликтүү мамиле кылып, ар кимибиз кызмат, билим деңгээлибизге жараша сапаттуу иштерди аткарсак, ишибиз өз жемишин сөзсүз берери да чын.

Бирок, мамлекеттик деңгээлдеги саясат, каржылоо жүргүзбөсөк, маалыматтык-коммуникациялык технологияларды кеңири пайдаланбасак, тилибизди кең масштабда колдонууга, ар тараптан өнүктүрүүгө ыңгайлуу шарттарды түзбөсөк, кыргыз тилибиздин көйгөйлөрү кала берет.

Адабияттар:

1. Юнусалиев Б.М. Тандалган эмгектер. – Фрунзе, 1985. – 328-б.
2. Сборник государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования. Педагогические науки, часть 2. – Бишкек, 2004.
2. Традиции и инновации в методике преподавании языков: Материалы I научно-методической конференции, посвященной 95-летию со дня рождения П.И.Харакоза. – Бишкек, 2002.
3. Каминский В.Ю. Информационные технологии в образовании //Завуч. – 2005. – № 3.
4. Зигангареева А.С. Информационные технологии на уроках русского языка и литературы. Материалы из Интернета.
- 5.. Архипова З.В., Пархомов В.А. Информационные технологии в экономике: Учебное пособие. – Иркутск, 2003.